

Duurzaamheid en overheid

Een perspectief op grootschalige zonnedaken bij ondernemers vanuit de verschillende lagen van overheid in Nederland

**Bachelor scriptie Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen**

Auteur: Rik Meendering (2717050)

Begeleider: MSc. B.J. Kuper

Samenvatting

Nederland ligt achter om de doelstelling van 20% hernieuwbare energie in 2020 te behalen. Vooral het aandeel zonne-energie blijft achter. Dit lijkt te maken te hebben met het feit dat zonnepanelen voor particulieren vaak een te grote investering zijn. En niet mooi worden gevonden op het huis. Zonneparken zijn een recent fenomeen en hieraan zitten nadelige effecten op het landschap en milieu. Het onderzoeksdoel is om een alternatief uit te lichten, namelijk grootschalige zonnedaken. Daarin specifiek te onderzoeken; hoe verschillende overheden deze kunnen faciliteren/stimuleren. De onderzoeksvraag luidt:

“Hoe stimuleren en gaan de verschillende overheden om met ondernemers/bedrijven die grote dakoppervlakken hebben voor de aanleg van grootschalige zonnedaken?”

Om deze te beantwoorden zijn semigestructureerde diepte-interviews afgenomen bij beleidsmedewerkers van het Ministerie van Economische Zaken, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, de Provincie Groningen en de gemeentes Stadskanaal en Vlagtwedde.

Hieruit bleek overheden het potentieel van grootschalige zonnedaken onderschrijven. Dat overheden verschillende rollen hebben in de inpassing van grootschalige zonnedaken en dat de samenwerking tussen de verschillende overheden relatief goed verloopt. Ook bleken verschillende regelingen sterke ruimtelijke implicaties te hebben, vooral op het platteland. Op basis van het onderzoek zijn suggesties gedaan voor verder onderzoek en beleidsaanbevelingen gedaan, zoals het herzien van het huidige beleid om de stimulering van grootschalige zonnedaken te verbeteren.

Kernwoorden: multi-level governance, grootschalige zonnedaken, stimuleringsregelingen, transitiebeleid, ruimtelijk faciliteren.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Inhoudsopgave	2
1. Introductie	3
1.1 Achtergronden	3
1.2 Maatschappelijk relevantie	4
1.3 Academische relevantie	4
1.4 Probleemstelling, doelstelling	4
1.5 Onderzoeksvraag en deelvragen	5
1.6 Leeswijzer	5
2. Theoretisch kader	5
2.1 Multi-level governance	5
2.2 Polycentric action	6
2.3 Faciliterende overheid	6
2.4 Collaboratieve overheid	7
2.5 (Financiële) stimuleringsregelingen in transitiebeleid	7
2.6 Ruimtelijke implicaties van beleid	8
2.7 Conceptueel model	9
3. Beleidskader	9
3.1 SDE-subsidies	9
3.2 Postcoderoosregeling	10
4. Methodologie	12
4.1 Gebruikte methoden	12
4.2 Gebruikte instrumenten	12
4.3 Ethisch kader	14
5. Resultaten	15
5.1 Het potentieel van grootschalige zonnedaken	15
5.2 De verschillende rollen van de overheden	16
5.3 De samenwerking tussen de overheden	17
5.4 Ruimtelijke implicaties van het beleidskader	18
5.5 Rol van de politiek en de korte-, lange termijn verhouding	19
6. Conclusie en Discussie	20
6.1 Conclusie/Discussie	20
6.2 Reflectie	21
6.3 Aanbevelingen	21
7. Literatuurlijst	23
8. Bijlagen	23
8.1 Interview Guide	26
8.2 Codebook	28
8.3 Codetree	32
8.4 Overzicht geïnterviewden	33
8.5 Informed Consent procedure	33

1. Introductie

1.1 Achtergronden

‘Nederland in achterhoede wat betreft duurzame energie, doelstellingen onder druk’

Deze conclusie kan getrokken worden uit een ‘factsheet’ van de Europese Commissie omtrent het aandeel duurzame energie in Nederland. Slechts 5,5% is het aandeel duurzame energie, terwijl de doelstelling voor 2020 op 20% staat (Europese Commissie, 2017). Ook het vervolgdoel voor 2030 (27%) gaat waarschijnlijk niet gehaald worden. Nederland heeft de verwachtingen al getemperd door de nationale klimaatdoelen bij te stellen naar 14% duurzame energie in 2020 (Rijksoverheid, 2017). Ook om een CO²-reductie van 80-95% te halen, zoals afgesproken in het Parijse klimaatakkoord, zal Nederland vrijwel geheel moeten overstappen naar duurzame energie (Ministerie van EZ, 2016).

Zonne-energie een goed idee?

Om deze doelstellingen te behalen moet er opgeschaald worden in de productie van duurzame energie. Hier wordt aan gewerkt door bijvoorbeeld grote windmolenparken te bouwen. Feit blijft dat zonnepanelen voor particulieren en bedrijven de meest toegankelijk vorm blijft om zelf duurzame energie op te wekken vanwege de kleine aanvangsschaal en kosten. Maar zonne-energie blijft een kleine rol spelen in de Nederlands energievoorziening (CBS, 2015). Een belangrijke verklaring hiervoor is dat de esthetische waarde van zonnepanelen vaak als laag wordt geïnterpreteerd, het past niet bij het beeld wat men heeft van hun huis (Faiers & Neame, 2006). Mede hierom heeft men interesse gekregen voor grootschalige zonneparken. Maar ook deze vorm is niet vrij van nadelen, zo is er veel ruimte nodig en is het niet bevorderlijk voor het leefgebied van mens en dier (Turney & Fthenakis, 2011). Ook zijn er visuele bezwaren als landschapsvervuiling en aantasting van het cultuurhistorische landschap (Del Carmen et al, 2009).

Grootschalige zonnedaken, een tussenvorm met praktische voordelen

Een vorm die uitkomst biedt zijn grootschalige zonnedaken. Voor het onderzoek is de volgende definitie van grootschalige zonnedaken opgesteld: *‘Zonnedaken op bedrijfspanden met een oppervlakte van tenminste 30m²’*. Hiervoor is gekozen omdat bij deze grootte minimaal voor 1,5 gemiddelde huishoudens stroom opgewekt wordt (Consumentenbond, 2017). Allereerst is de vorm tamelijk grootschalig. Bijvoorbeeld grote bedrijfspanden op het platteland, zoals schuren en loodsen. Vanuit cultureel geografisch oogpunt worden deze geassocieerd met productie/efficiëntie, esthetische aspecten spelen minder een rol wat het esthetische bezwaar wegneemt (Faiers & Neame, 2006). Ook is er bij plaatsing van zonnepanelen op daken sprake van efficiënt ruimtegebruik en het landschap wordt nauwelijks aangetast (Blom & Goosen, 2010).

Daarnaast zijn er praktische voordelen omtrent de efficiëntie van zonne-installaties op dergelijke daken. In tegenstelling tot doorsnee Nederlandse woonhuizen, hebben (agrarische) bedrijfspanden vaker een plat- of slechts lichthellend dak (Knoppers, 2002). Dit is voordelig voor de efficiëntie van zonne-installaties. Deze functioneren beter in een hoek van +/- 35

graden (Zonnepanelen.net, 2017). Het is dan onnodig om de panelen in een betere hoek te zetten waardoor de panelen strak op het dak kunnen liggen, wat de esthetiek ten goede komt.

1.2 Maatschappelijke relevantie

Om de energietransitie goed te laten verlopen moeten overheden met particulieren en bedrijven samenwerken. Deze samenwerking is nodig om de doelstellingen te benaderen, maar ook moet er slim gehandeld worden tussen alle partijen, zowel door de overheid als private sector. Maar hoe faciliteert men de energietransitie het best vanuit alle partijen? Richt men bijvoorbeeld een ministerie voor klimaat en energie op, zoals momenteel geopperd wordt (Elsevier, 2017)? Hoe vinden de verschillende overheden hun weg door alle stakeholders en stimuleren zij samen grootschalige zonnedaken zo goed mogelijk als bijdrage richting de energie- en klimaatdoelen van 2050.

1.3 Academische relevantie

Naast de maatschappelijk relevantie is er ook een academische relevantie. Deze kent twee 'data-gaps' namelijk: de projectschaal en de verschillende actoren die een rol spelen bij de implementatie van deze schaal in de Nederlandse context.

Er is veel marktonderzoek gedaan naar particulier consumentengedrag, ook richting 'duurzaamheidsproducten' zoals zonnepanelen. Er blijken meerdere redenen te zijn waarom particulieren weinig voor zonnepanelen kiezen. Er is namelijk een relatief negatieve perceptie van de esthetische waarde van zonnepanelen (Faiers & Neame, 2006). Daarnaast weet men de voor- en nadelen niet goed af te wegen. De aanschafkosten zijn hoog en er is een gebrek aan zowel overheidssteun als steun van andere stakeholders (Margolis & Zuboy, 2006). Naar grootschalige zonneparken is ook onderzoek gedaan, daaruit blijkt dat zonneparken niet vrij zijn van verschillende impacts. Uit onderzoek blijkt dat er gevolgen zijn voor het milieu in de nabijheid van zonneparken, zo wordt de bovenste bodemlaag aangetast en wordt het leefmilieu van flora en fauna verstoord (Turney & Fthenakis, 2011). Ook is er impact op de leefomgeving van de mens, het (cultuurhistorische) landschap wordt verstoord, de natuurlijkheid, levendigheid en aangenaamheid van het landschap wordt aangetast (Del Carmen et al, 2009).

Beide schalen van zonne-energie blijken ook in de academisch context niet perfect daarom moet er goed gekeken worden hoe nadelen van beide schalen geadresseerd kunnen worden. Er is vanuit de academici nauwelijks onderzoek gedaan naar grootschalige zonnedaken, alleen vanuit een design-perspectief (Turrin et al, 2010). De ruimtelijke implicaties en stakeholders, waaronder overheden zijn nauwelijks onderzocht.

1.4 Probleemstelling, doelstelling

Er zijn substantiële nadelen aan de conventionele aanleg van zonnepanelen op particuliere daken en in de vorm van zonneparken. Er zijn kwantificeerbare en goed adresseerbare nadelen zoals milieu-impacts en hoge aanschafkosten. Maar ook kwalitatieve en minder adresseerbare zorgen, zoals aantasting van het landschap. Een goede (deel-)oplossing lijken grootschalige zonnedaken te zijn (Blom & Goossen, 2010), maar hoe stimuleert men bedrijven

die over dergelijke dakcapaciteiten beschikken om een grootschalig zonnedak aan te leggen en welke actoren spelen hierbij welke rol?

De doelstelling van dit onderzoek is om uit te zoeken hoe grootschalige zonnedaken het best gestimuleerd kunnen worden vanuit de verschillende overheden en inzicht te krijgen in het netwerk van actoren die een rol spelen bij de realisatie van grootschalige zonnedaken.

1.5 Onderzoeksvraag en deelvragen

De onderzoeksvraag die volgt uit de voorgaande probleem- en doelstelling is de volgende:

“Hoe stimuleren en gaan de verschillende overheden om met ondernemers/bedrijven die grote dakoppervlakken hebben voor de aanleg van grootschalige zonnedaken?”

Bij deze onderzoeksvraag behoren de volgende deelvragen:

- Wat zijn de rollen van de verschillende overheden in het proces?
- Zien de verschillende overheden het potentieel van deze schaal van zonneprojecten?
- Hoe verloopt de samenwerking tussen de verschillende overheden in het proces?
- Welke procedures, vergunningen, regels maar ook subsidies gelden er/zijn beschikbaar voor grootschalige zonnedaken en welke (ruimtelijke) uitwerking hebben deze?

1.6 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk zal het theoretisch kader opgesteld worden. Vanwege de onderzoekscontext is er ook een beleidskader opgenomen in hoofdstuk 3 om de belangrijkste regelingen uit te lichten. In Hoofdstuk 4 zullen de gebruikte methoden/instrumenten besproken worden en wordt een ethisch kader opgesteld. In hoofdstuk 5 zullen de resultaten van het onderzoek gepresenteerd worden, waarna in hoofdstuk 6 de conclusies getrokken worden. Daarnaast is er ruimte voor discussie en aanbevelingen voor verder onderzoek en beleid.

2. Theoretisch kader

In dit theoretische kader zullen de theorieën met betrekking tot het onderzoek besproken worden. De focus hierbij ligt op de verschillende rollen die de overheid kan innemen omtrent de stimulering van grootschalige zonnedaken.

2.1 Multi-level governance

Het belangrijkste begrip is multi-level governance. Dit houdt in de Nederlandse context in dat de nationale overheid samen met de provincies en gemeenten een ‘netwerk coördineren waarin lokale kennis en diversiteit gerespecteerd wordt maar waarin gemeenschappelijke doelen en standaarden worden nagestreefd die tot de beschikking staan van alle actoren’ (Homsy & Warner, 2015).

Ook in duurzaamheidsbeleid speelt multi-level governance een belangrijk rol. ‘Er wordt namelijk beter duurzaamheidsbeleid gemaakt in plaatsen waar het multi-level governance

kader goede ondersteuning biedt aan duurzame ontwikkelingen' (Homsy & Warner, 2015). Dit kader is juist belangrijk voor gemeenten waarin de technische en financiële capaciteiten ontbreken voor beleid. De andere overheden (Rijk, provincies en waterschappen) kunnen door regelgeving en stimuleringsregelingen een breed kader op stellen met brede doelen waarin lokale overheden beslissen over de inpassing hiervan, geschikt voor de specifieke situatie van de regio. Ook vanwege de 'milieu-, economische en sociale aspecten die samenkomen in duurzaamheidsbeleid is een multi-level benadering wenselijk' (Homsy & Warner, 2015).

Een multi-level governance kader veronderstelt het delen van kennis tussen alle lagen van overheid en daarnaast moet de regelgeving van de verschillende overheden niet beperkend zijn, maar in de vorm van 'enabling constraints' (Homsy & Warner, 2015).

Er zijn twee verschillende typen van multi-level governance te onderscheiden. Het verschil ligt ten grondslag aan de rollen van de verschillende overheden. Bij het eerste type van multi-level governance is beleid georganiseerd via een gelimiteerd aantal overheden die elk bepaalde beleidsverantwoordelijkheden hebben (Hooghe & Marks, 2001). Alle beleidsterreinen worden afgehandeld binnen dit kader in tegenstelling tot het tweede type waarin het aantal verschillende overheden niet beperkt is en elk beleidsterrein zijn eigen kader kent, deze vorm van multi-level governance is taakspecifiek en biedt flexibiliteit (Hooghe & Marks, 2001). Deze flexibiliteit leidt tot complexiteit van het multi-level governance kader, zo kunnen onzekerheden ontstaan bij de verschillende actoren (Di Leo, 2017). Ook de relatie tussen de klassieke multi-level governance partijen (Rijk, Provincie, Gemeente) en de niet-overheids actoren is interessant in deze context aangezien hier beide typen van multi-level governance samenkomen (Newig & Fritsch, 2009).

2.2 Polycentric action

Tegenhanger van multi-level governance is polycentric action. Dit houdt in dat gemeenten zelfstandig beleid maken zonder inmenging van andere overheden. Hierdoor zou competitie ontstaan tussen de gemeenten wat kosteneffectiviteit en innovatie tot gevolg zou hebben (Homsy & Warner, 2015). Om dit succesvol te laten zijn is het belangrijk dat binnen gemeenten een goede interne motivatie is om dit beleid te gaan maken, denk bijvoorbeeld aan het behouden van de huizenprijzen of economische ontwikkeling (Homsy & Warner, 2015). Nadeel van polycentric action is dat de capaciteit van (vooral kleinere) gemeenten, niet toereikend is om zelfstandig goed beleid te maken en te implementeren, de technische (het beleid maken), civiele (beschikbare kennis onder burgers) en fiscale (budget) capaciteit ontbreekt vaak (Homsy & Warner, 2015).

Daarnaast: hoe meer overheidsniveaus en actoren betrokken zijn bij beleidsimplementatie, hoe minder effectief dit is. Ook zouden gemeenten hierdoor beter kunnen inspelen op externe veranderingen dan een hiërarchisch opgebouwd beleidsplan. (Newig & Fritsch, 2009).

2.3 Faciliterende overheid

De overheid wordt vaak gezien als faciliterend, die als doel heeft om burgers te mobiliseren om (collectieve) actie te ondernemen op een bepaald terrein (Bakker et al, 2012). De overheid

schept randvoorwaarden waarbinnen de burger actie kan ondernemen. De overheid heeft hier twee instrumenten voor: netwerkstructuratie en procesmanagement. Netwerkstructuratie houdt in dat door goede regelgeving te hanteren een goed klimaat ontstaat voor een succesvolle samenwerking tussen verschillende actoren om doelen te bereiken. Procesmanagement houdt in dat overheden actief betrokken zijn bij projecten om te helpen de doelen te behalen, denk aan het wegnemen van problemen. Let wel dat dit in tegenstelling tot netwerkstructuratie actie vergt in de vorm van informeren/promoten en ondersteunen (Bakker et al, 2012).

Smedby & Quitzau (2016) identificeren drie manieren om als overheid de faciliterende rol uit te voeren: 'Governing-by-provision, authority and enabling'.

'Governing-by-provision' houdt in dat overheden verschillende voorzieningen en services beschikbaar stelt voor burgers om projecten op te zetten en te begeleiden, zoals vragenloketten of informatiesessies. 'Governing-by-authority' houdt in dat er regels worden opgesteld die condities stellen aan en ten voordele van projecten, hier horen ook sancties bij als regels niet worden opgevolgd. Tot slot 'Governing-by-enabling', wat inhoudt dat de overheid diverse strategieën toepast om de burger te overtuigen met een goede informatievoorziening, actieve facilitatie en het geven van financiële stimulansen (Smedby & Quitzau, 2016).

2.4 Collaboratieve overheid

Overheden kunnen ook actief samenwerken met verschillende actoren in het veld. Alhoewel de scheidslijn met faciliterende overheden onscherp is, zijn er verschillen. Collaboratieve overheden 'brengen burgers en private stakeholders samen in collectieve forums in een consensus-georiënteerd besluitvormingsproces' (Ansell & Gash, 2008). Belangrijk hierin is de representativiteit onder de stakeholders, alle belangen moeten gediend worden, anders wordt het proces te selectief en minder succesvol (Ansell & Gash, 2008). Er is een model opgesteld omtrent collaboratieve overheden en hierin zijn de volgende aspecten belangrijk voor een goede samenwerking. Allereerst moet er wederzijds vertrouwen zijn of ontstaan tussen de partijen en vergaderingen moeten plaatsvinden in een face-to-face omgeving, alle partijen moeten fysiek aanwezig zijn om het proces goed te laten verlopen. Daarnaast is het belangrijk dat alle partijen dezelfde doelen en onderliggende waarden hebben en dat alle partijen een inzet hebben richting het proces (Ansell & Gash, 2008). Deze vier factoren zijn de minste randvoorwaarden voor een goed besluitvormingsproces. Deze factoren liggen in het van 'close connection' wat inhoudt dat samenwerken makkelijker wordt naarmate de stakeholders een goede connectie met elkaar hebben (Homsy, 2015). Deze voorwaarden zoals kunnen samengevat worden in het concept 'collaborative governance regime' wat duidt op het creëren van een 'regime' waarin collaboratief bestuur mogelijk is (Emerson et al, 2012).

2.5 (Financiële) stimuleringsregelingen in transitiebeleid

In het kader van duurzame energie is het belangrijk dat 'er op strategische manieren wordt omgegaan met grote ontwikkelingen en dat er op creatieve manieren veranderingen aan elkaar gekoppeld worden', ook wel de lange termijn reflectie van transitiebeleid. Maar om

doelstellingen te behalen moet beleid op korte termijn in werking worden gesteld, de zogenaamde korte termijn directie (Bruggink, 2006).

Een manier om beleid in werking te stellen is 'Public policy promotion'. Hierin wordt beleid gepromoot met als doel het onder de aandacht te brengen en daarmee succesvol te laten zijn (Sharma & Ruud, 2003). Er zijn twee manieren om beleid uit te dragen. De eerste manier is door 'coercieve pogingen' te ondernemen, door maatregelen op te leggen aan burgers/bedrijven. Of door 'remuneratieve pogingen' te ondernemen, door als overheid beleid te stimuleren door beloningen (subsidies) beschikbaar te stellen (Sharma & Ruud, 2003).

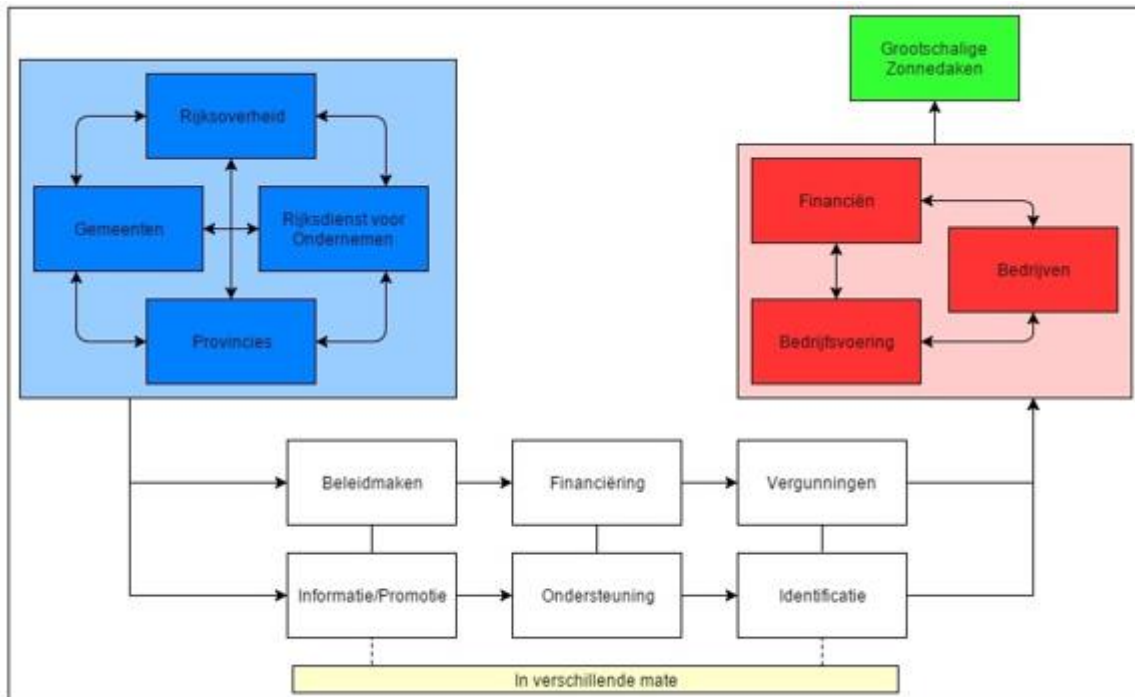
Het financieel belonen van beleidstoepassingen kan door middel van financiële stimuleringsregelingen. Deze kunnen verschillend zijn ingericht. In de vorm van terugleveringsvergoedingen waarbij duurzame energieproducenten een bedrag krijgen per eenheid opgeleverde duurzame energie met als doel een zo hoog mogelijke productie (Menanteau et al, 2003). Een andere manier is door middel van een biedproces waarbij producenten kunnen inschrijven op een subsidiepot, de producenten die het goedkoopst kunnen produceren per eenheid duurzame energie delen mee in de subsidiepot, met als doel de efficiëntie te waarborgen (Menanteau et al, 2003).

2.6 Ruimtelijke implicaties van beleid

Transitiebeleid en de opzet van stimuleringsregelingen hebben ruimtelijke implicaties. Vooral in energie- en duurzaamheidsbeleid waar milieuaspecten en ruimtelijke planning samenkomen in bestemmingsplannen (Cowel & Owens, 2006). De uitwerking van beleid moet ook op ruimtelijke vlak gefaciliteerd worden door de overheid, door provincies en gemeenten. Deze instanties zitten in het krachtveld tussen het stimuleren van duurzame energieprojecten en het bewaken van de ruimtelijke kwaliteit van de leefomgeving vooral in een netwerk van non-overheidsactoren en de overheid zelf (Aarts & During, 2006). Het handhaven van de ruimtelijke kwaliteit is nodig, grootschalige energie- en duurzaamheidsprojecten kunnen een substantiële impact hebben op het cultuurhistorisch landschap (Turner & Robbins, 2008). Ook kan efficiënt ruimtegebruik bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit bijvoorbeeld door het benutten van daken van bedrijfspanden (Blom & Goosen, 2010) voor grootschalige zonnedaken.

2.7 Conceptueel model

Op basis van het theoretisch- en beleidskader is onderstaand conceptueel model (Figuur 1.) opgesteld. Deze geeft de verhouding weer tussen de verschillende stakeholders en de rollen die deze vervullen in de stimulering van grootschalige zonnedaken bij ondernemers.

Figuur 2: Conceptueel model

Het model bestaat uit een overheidsblok (blauw), die onderling samenwerken. Daarnaast is het bedrijfsleven aangegeven (rood). Het overheidsblok moet zorgen dat het doel, grootschalige zonnedaken, in de bedrijfsvoering past. Er zijn diverse rollen die vervuld moeten worden om dit te bewerkstelligen, deze rollen worden in verschillende maten uitgevoerd worden door de verschillende overheden, aangegeven door het spectrum van rollen tussen het overheids- en bedrijvenblok.

3. Beleidskader

Om de resultaten te kunnen interpreteren is het theoretisch kader alleen onvoldoende. Tijdens de interviews zijn verschillende regelingen besproken die invloed hebben op het onderzoekskader. Daarom is een beleidskader toegevoegd met uitleg over regelingen die invloed hebben op de realisatie van grootschalige zonnedaken.

3.1 SDE-subsidie

De Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE) is een programma van het Ministerie van Economische Zaken, om duurzame energieontwikkeling te stimuleren (RVO, 2017a). Bedrijven die duurzame energie gaan produceren door middel van zonnepanelen maken aanspraak op deze regeling mits het project een vermogen heeft van minimaal 15 kilowatt-piek en over een

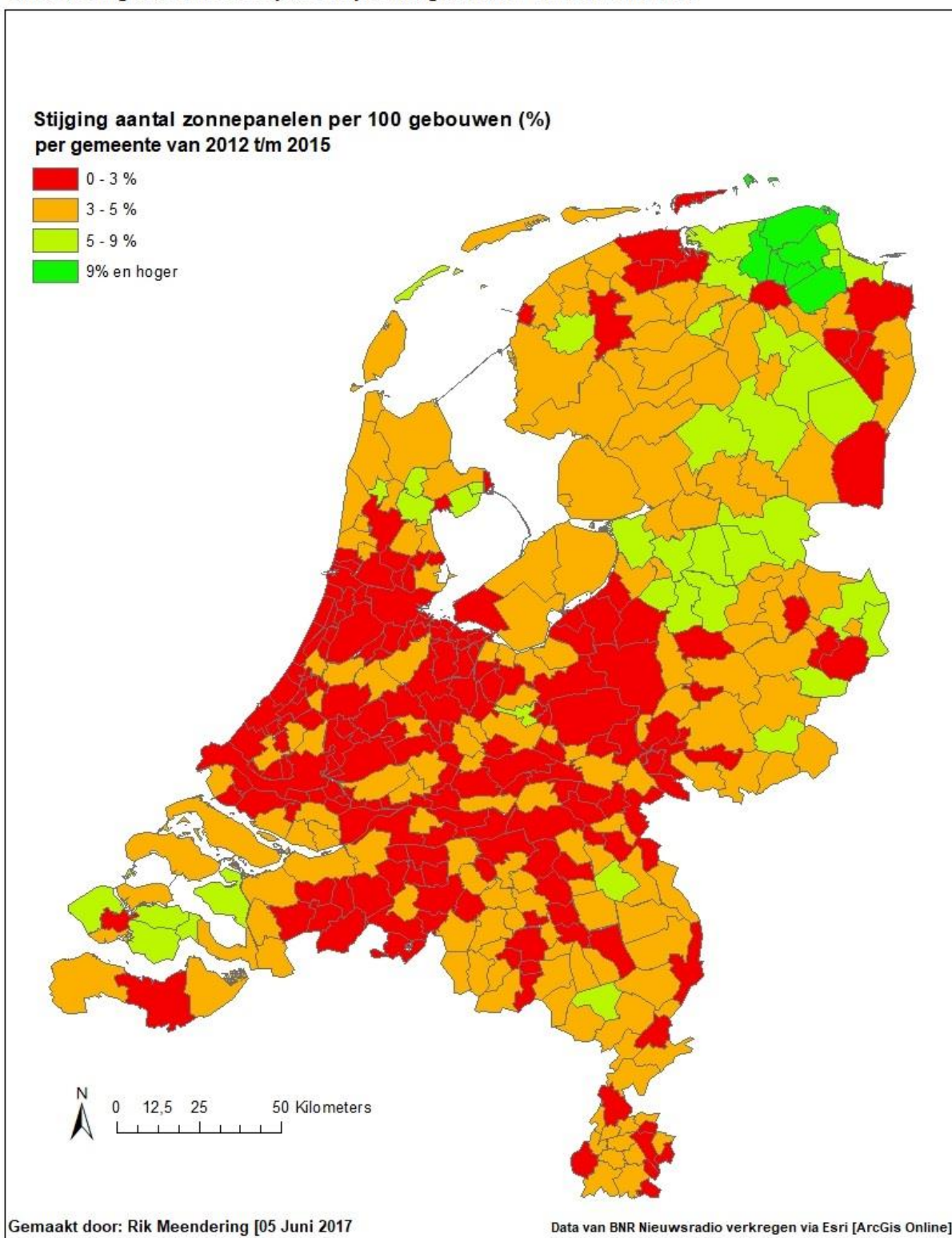
grootverbruikersaansluiting beschikt (RVO, 2017b). De praktijk leert dat dit minimaal 70m² aan zonnepanelen betreft, ongeveer 40 panelen van de standaardgrootte (RVO, 2017c). In 2017 is €12 miljard beschikbaar aan SDE-subsidie (RVO, 2017d). Deze subsidie wordt toegekend, mits aan alle randvoorwaarden voldaan, aan de bedrijven die zo efficiënt (laagste prijs per kWh) mogelijk produceren (RVO, 2017c).

3.2 Postcoderoosregeling

Als de SDE-regeling geen optie is, komt de postcoderoosregeling in beeld. Hierin krijgen (leden van) energiecoöperaties een belastingvoordeel, zij hoeven over gezamenlijk opgewekte energie (tot 10.000kWh jaarlijks) geen energiebelasting te betalen (RVO, 2017e). De belangrijkste voorwaarde is dat de leden van de energiecoöperatie en de opwekkingsinstallaties binnen een postcoderoos moeten zijn, wat een postcodegebied is met daaromheen liggende postcodes (Hier-Opgewekt, 2015). Een energiecoöperatie kan gebruikmaken van grootschalige dakcapaciteiten binnen de postcoderoos of een ondernemer kan in een samenwerkingsverband een energiecoöperatie oprichten en zijn dak aanbieden als grootschalig zonnedak.

Uit onderstaande kaart (Kaart 1.) blijkt dat stimulering helpt. In het aardbevingsgebied, waar de waardevermeerderingsregeling geldt, is een bovengemiddelde stijging van het aantal zonnepanelen op gebouwen. Dit gebied wordt ook gezien als proeftuin voor het duurzame energiebeleid in Nederland (SNN, 2017). Ook zijn er verschillen tussen plattelandsgebieden. Noordoost-Drenthe en Overijssel doen het reeds goed, terwijl Oost-Groningen, Limburg en Gelderland nog overwegend rood-oranje gekleurd zijn. Hier liggen kansen voor de inpassing van zonne-energie in het energielandschap van deze regio's.

Ontwikkeling in aantal zonnepanelen per 100 gebouwen van 2012 t/m 2015

Kaart 1.

4. Methodologie

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is een onderzoeksplan opgesteld. Het is belangrijk dat deze past bij datgene wat onderzocht wordt (Clifford et al, 2010). Ook zijn de ethische aspecten van het onderzoek belangrijk, voor respondenten en anderen op wie het onderzoek mogelijk effect heeft (Clifford et al, 2010).

4.1 Gebruikte methoden

Er zijn twee methoden gebruikt om de hoofd- en deelvragen te beantwoorden. Het betreft een kwalitatief onderzoek waarin beleidsmedewerkers van verschillende overheden (+RVO) geïnterviewd zijn. Het betrof semigestructureerde diepte-interviews wat de mogelijkheid bood diep in te gaan op de belangrijke aspecten van het onderzoek. Daarnaast geeft het mogelijkheden om uit te weiden over belangrijke aspecten waarop niet geanticipeerd was in de interviewgide (Rabionet, 2011).

Ondanks de flexibiliteit die semigestructureerde diepte-interviews bieden, moet het interview begeleid worden zodat de juiste informatie verkregen wordt (Rabionet, 2011). Wat inhoudt dat vragen mogelijk toegelicht moeten worden zonder daarbij suggestief of sturend te zijn.

Ter aanvulling is er een literatuurstudie gedaan van beleidsstukken en wetenschappelijke literatuur. Deze literatuurstudie is ingepast in het theoretisch- en beleidskader. Dit bood de mogelijkheid om voorbereid te zijn bij de interviews met als doel goede informatie te verkrijgen. Daarnaast hielp het bij de interpretatie van de data.

4.2 Gebruikte instrumenten

Interviews en geïnterviewden

Met semigestructureerde diepte-interviews kan veel informatie worden verkregen (Clifford et al, 2010). Om de juiste informatie te verkrijgen is een goede voorbereiding van het interview essentieel. Daarom is een interviewgide opgesteld met daarin open-vragen (geen ja/nee vragen), daarmee komt veel informatie vrij. Wat hierbij hielp was dat de meeste interviewsessies plaatsvonden binnen een groep met twee/drie beleidsmedewerkers die op elkaars antwoorden reageerden en elkaar aanvulden wat leidde tot extra informatie en nieuwe perspectieven. Om de interviews goed op gang te brengen is er begonnen met de makkelijkere vragen om daarna over te gaan tot diepere/abstractere vragen, de interviewgide (bijlage 8.1) is dan ook vormgegeven volgens de piramidestructuur voor een goede opbouw van het interview (Clifford et al, 2010).

Er zijn vijf interviewsessies gehouden met de volgende overheden/instanties, deze zijn te vinden op onderstaande kaart (Kaart 2.). Een gedetailleerd overzicht van de tien geïnterviewden is ook bijgevoegd (Figuur 2.).

Overzicht van locaties van deelnemende partijen aan het onderzoek

Kaart 2.

Wie:	Organisatie:	Datum:	Tijd:	Duur:
Anna Doolaard	Gemeente Vlagtwedde	03 April 2017	16:00	38 min.
Ronald van Paassen	Provincie Groningen	12 April 2017	13:00	52 min.
Martijn van Son	Provincie Groningen	12 April 2017	13:00	52 min.
Jorn ten Have	Rijksdienst voor Ondernemen	18 April 2017	09:45	73 min.
Robbert van Otterloo	Rijksdienst voor Ondernemen	18 April 2017	09:45	73 min.
Wido van Heemstra	Rijksdienst voor Ondernemen	18 April 2017	09:45	73 min.
Cynthia Peerenboom	Ministerie van Economische Zaken	19 April 2017	14:30	43 min.
Rosemarie Vis	Ministerie van Economische Zaken	19 April 2017	14:30	43 min.
Hindrik Wester	Gemeente Stadskanaal	10 Mei 2017	10:00	39 min.
Gerrie Koops	Gemeente Stadskanaal	10 Mei 2017	10:00	39 min.

Figuur 2: Overzicht geïnterviewden

De datakwaliteit is goed, bij alle interviews zijn alle vragen uit de interviewgide behandeld. Echter, doordat er geen specifiek beleid is gemaakt op grootschalige zonnedaken mistten de interviews soms focus. Ook was er op lokaal niveau een zekere onervarenheid wat betreft energieprojecten. Tot slot hadden de overheden ook een natuurlijke neiging om hun rol belangrijk te maken en veel rollen naar zich toe te trekken. Voor een uitgebreide reflectie van de data en het onderzoek zie de discussie (hoofdstuk 6.2).

Dataverwerking

De interviews zijn opgenomen en getranscribeerd om het interview zo goed mogelijk te kunnen interpreteren. Om de interviews te kunnen analyseren en de uitkomsten te interpreteren is een codebook (Bijlage 8.2) opgesteld op basis van de literatuur uit het theoretische kader, deze deductieve methode zorgt voor een betere terugkoppeling van theorie in de resultaten (Bennett, 2004). Daarnaast is een codetree (Bijlage 8.3) opgesteld die de verhouding tussen de codes weergeeft.

Met behulp van het programma ATLAS.ti is gecodeerd en zijn de resultaten geordend op code en deelvraag zodat de uitkomsten geïnterpreteerd konden worden en de onderzoeksvraag beantwoord.

4.3 Ethisch kader

De onderzoeker draagt de ethische verantwoordelijkheid van het onderzoek. Daarom moeten alle ethische aspecten goed worden afgewogen zowel richting de onderzoeker, respondenten en de mensen op wie het onderzoek effect heeft.

Positie onderzoeker en geïnterviewden

Belangrijk is het bewustzijn van de 'positionaliteit', het interview vindt plaats in een bepaalde verhouding tegenover de respondent, de onderzoeker moet daarin neutraal blijven (Rose, 1997). De antwoorden moeten gerespecteerd worden en sturende vragen vermeden worden. Wat helpt deze neutraliteit te waarborgen en de positie als onderzoeker te verkleinen, is de respondent alle randvoorwaarden te laten bepalen, zoals de plaats/tijd van het interview (Clifford et al, 2010). Het liefst in een comfortabele omgeving en sfeer, waarin de respondent vrij kan spreken (Turner, 2010). Een beleidsmedewerker zou bijvoorbeeld liever elders

geïnterviewd willen worden dan op kantoor zodat hij/zij vrij kan praten zonder dat de manager elk moment kan binnenlopen.

Informed Consent

Informed consent houdt in dat aan de respondent is uitgelegd welke data verzameld wordt en wat daar vervolgens mee gedaan wordt. Zodat hij/zij op basis van hiervan een goede afweging kan maken of hij/zij wel of niet deelnemen wil aan het onderzoek.

Er is zonder een 'Consentformulier' gewerkt, daarentegen is een mondelinge 'Informed consent' procedure doorlopen tijdens het interview, zie hiervoor bijlage 8,5. De respondenten kregen de mogelijkheid om transcripten te controleren en mochten delen terugtrekken. Ook krijgt men een geanonimiseerde scriptie toegestuurd nadat deze is goedgekeurd. Communicatie van de resultaten is een belangrijk aspect van onderzoek (Clifford et al, 2010).

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd. De resultaten zijn geordend per deelvraag aangevuld met andere aspecten in kader van de onderzoeksvraag.

5.1 Het potentieel van grootschalige zonnedaken

Alle overheden onderschrijven het potentieel van grootschalige zonnedaken. Om de doelstellingen van 2020 te behalen moeten alle capaciteiten worden benut. *'Grootschalige zonnedaken dragen bij aan het behalen van deze doelstellingen'* (Ministerie van EZ, 2017). De Provincie Groningen was het meest kritisch. Men vond dat de aanleg van grootschalige zonnedaken bij bedrijven situatieafhankelijk van de bedrijfsvorm, in sommige gevallen lijkt het niet (uit) te kunnen: *'daken zijn niet altijd bestand tegen het gewicht van een zonne-installatie'* (Provincie Groningen, 2017).

Ook juridische constructies kunnen problematisch zijn. Is de ondernemer eigenaar van het pand? Hoe zit het met de hypotheek? Dit zijn legitieme vragen geïdentificeerd door RVO (2017): *'Deze en andere juridische constructies kunnen zaken complex maken'*. Maar ook werd een verrassend voordeel geïdentificeerd met betrekking tot de meerwaarde van producten die CO²-Neutraal geproduceerd worden in het geval van bedrijven met grootschalige zonnedaken (RVO, 2017).

Ook gemeenten zien voordelen aan grootschalige zonnedaken. Zij zien het als efficiënt ruimtegebruik ter preservatie van het landelijk gebied. Zo stelde men: *'Liever leggen wij eerst daken vol voordat we overgaan op landbouwgrond'* (Gemeente Vlagtwedde, 2017).

Hoewel overheden het potentieel onderkennen wordt er geen specifiek beleid gemaakt. Regelingen hiervoor bevinden zich in het bredere kader van energieprojecten, *'aangezien alleen zonnedaken niet toereikend zijn om de doelstellingen te halen'* (Ministerie van EZ, 2017).

5.2 De verschillende rollen van de overheden

Alle overheden hebben hun rol in het stimuleringsproces. In deze paragraaf wordt besproken hoe de overheden hun eigen rol zien en wat men verwacht van de andere overheden.

Rijksoverheid (Ministerie van Economische Zaken)

Het Ministerie van Economische zaken maakt beleid waarin de kaders worden gesteld voor duurzame energieprojecten en de subsidieregelingen die daarvoor gelden, zij stellen de randvoorwaarden waaraan energieprojecten moeten voldoen. Ook worden regelingen geëvalueerd met input van ECN (Energieonderzoek Centrum Nederland). Daarnaast worden regelingen geïntroduceerd aan het publiek door middel van de media (Ministerie van EZ, 2017). Deze kaderstellende- en financierende rol wordt door de andere overheden onderkent: *'je hebt met de SDE- en postcoderoosregelingen twee tools in handen bedacht door het rijk'* (Provincie Groningen, 2017). En daarnaast biedt het een *'gelijk speelveld'* voor alle gemeenten (Gemeente Stadskanaal, 2017).

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO)

RVO is het uitvoeringsorgaan van het Ministerie van Economische Zaken. Deze heeft ook een verbindende rol. Zij doen hun best om zoveel mogelijk partijen bij elkaar te krijgen: *'we vestigen de aandacht op problemen die opgelost kunnen worden door de juiste partijen bijeen te brengen'* (RVO, 2017). Daarnaast is er een informerende rol richting de lokale overheden om uitleg te geven over (inpassing van) de regelingen (RVO, 2017).

Provincies

Provincies zijn verantwoordelijk voor de inpassing van landelijke beleid, omdat zij beter betrokken zijn bij hun regio en weten wat er speelt (Ministerie van EZ, 2017). Volgens RVO (2017) hebben provincies een toenemende rol in ruimtelijke-ordering. In het provinciaal ordeningsmiddel moeten men kritisch kijken naar de inpassing van zonneprojecten. Daarnaast houdt de Provincie Groningen (2017) informatieronden: *'wij proberen burgers te informeren maar tegelijkertijd ook ideeën op te halen om te kijken wat men belangrijk vindt'*.

Ook biedt de provincie Groningen twee stimuleringsregelingen aan. De zogenaamde Startsubsidie om oprichting van energiecoöperaties te ondersteunen. En het 'Revolving-fund', waarin bedrijven met een lage rente geld kunnen lenen om projecten te financieren. Ook wordt ondersteuning geboden door provinciaal geïnitieerde organisaties zoals Grunneger-Power, Milieufederatie en het Groninger-Energiekoepel.

Ook neemt men een promotionele rol aan door het uitbrengen van handboeken met daarin succesverhalen van beleid/regelingen. Maar ook door persmomenten: *'de gedeputeerde is bereid om in een weiland te gaan staan om een cheque te overhandigen van de Startsubsidie'* (Provincie Groningen, 2017). Bovenal functioneren provincies als een *'doorgeefluik'*, door landelijk beleid te vertalen naar uitvoering in samenwerking met de gemeenten (Provincie Groningen, 2017).

Gemeenten

Eén van de hoofdtaken van gemeenten is het verlenen van omgevingsvergunningen. Deze zijn nodig bij nieuwbouw van bedrijfspanden met zonnedaken, wat vaak samengaat. Ook moeten welstandscommissies het pand toetsen aan de welstandsnota (RVO, 2017). Ook hebben gemeenten een rol in de informatievoorziening, veel gemeenten zijn daarvoor aangesloten bij het energieloket (Stadskanaal, 2017).

De gemeente Stadskanaal (2017) heeft een kleine 'duurzaamheidslening'. Maar een financieel-stimulerende rol ligt niet bij gemeenten. Wel willen beide gemeente 'QuickScans' gaan aanbieden, deze analyseren bedrijven op basis van een 'duurzaamheidschecklist' (waaronder zonnedaken) en geven tips om bedrijven te verduurzamen: *'Hiermee proberen we ondernemers bewuster te maken van de mogelijkheden'* (Gemeente Vlagtwedde, 2017). Daarnaast verzorgen de gemeenten een faciliterende rol: *'we zorgen dat er zoveel mogelijk kan, met zo min mogelijk regels'* (Gemeente Stadskanaal, 2017)

5.3 De samenwerking tussen de overheden

De samenwerking tussen provincies en vooral gemeenten en het ministerie van Economische zaken verloopt moeizaam Alleen als er *'actief contact gezocht wordt vanuit de gemeenten zijn er soms dingen mogelijk bijvoorbeeld een pilotproject'* (Gemeente Stadskanaal, 2017).

Het samenwerkingsverband tussen provincies en gemeenten verloopt beter. De lijnen zijn korter en er worden platformsessies gehouden om informatie op te halen en uit te wisselen. Daarvoor bezoeken beleidsmedewerkers van de provincie de gemeenten. Er wordt in deze sessies *'gekeken wat we voor elkaar kunnen betekenen richting energieprojecten'* (Gemeente Stadskanaal, 2017).

Gemeenten werken ook samen, bijvoorbeeld in het energieloket, waarin alle gemeenten in de Provincie Groningen betrokken zijn. Het energieloket is verantwoordelijk voor de informatievoorziening en vragenafhandeling rond energie-aangelegenheden (Provincie Groningen, 2017).

De uitvoerende rol van RVO blijkt ook uit de specifieke samenwerkingsverbanden. Zij werken naast de verschillende overheden veel samen met andere publiek-private partijen, vaak gericht op de uitvoering van de regelingen. Zo wordt er omtrent de postcoderoosregeling, vanwege het belastingvoordeel, samengewerkt met de belastingdienst. Ook wordt Rijkswaterstaat betrokken bij de inpassing van projecten *'aangezien zij contacten en ervaringen hebben met lokale klimaatagenda's en gemeentelijke structuren'* (RVO, 2017). Een samenwerking met alle gemeenten is niet haalbaar voor RVO. Daarom oefenen ze invloed uit bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), *'een partij die steeds nadrukkelijker wordt in de vertaling van het energieakkoord richting gemeenten'* (RVO, 2017).

Daarnaast zijn er praktijkactoren waarmee wordt samengewerkt. De energiecoöperaties/projecten staan in direct contact met RVO vanwege de uitvoering van de regelingen. Ook worden leasemaatschappijen (die zonne-installaties verhuren) gekoppeld aan bedrijven die niet in aanmerking komen voor beide regelingen (RVO, 2017). Tot slot wordt er samengewerkt met de netbeheerders omdat er kritisch gekeken moet worden naar locaties

waar stroom op het net kan worden ingevoerd, aangezien ruimte op het energienetwerk schaarser wordt (RVO, 2017). Ook de gemeente Stadskanaal (2017) stelt dat de netbeheerders *'eerder betrokken moeten worden gezien de huidige ontwikkelingen in de decentrale energievoorzieningen'*.

5.4 Ruimtelijke implicaties van het beleidskader

Voor grootschalige zonnedaken is de SDE de grootste stimuleringsregeling, helaas is de opzet hiervan niet specifiek en bevorderlijk voor de inpassing van grootschalige zonnedaken in het Nederlandse energielandschap.

De regeling heeft, naast enkele randvoorwaarden (vergunningen, haalbaarheidsstudies), alleen efficiëntie als selectienormering naar verdere kwalitatieve aspecten van de projecten wordt niet gekeken. Dit heeft te maken met twee aspecten. Ten eerste is het moeilijk keuzes te onderbouwen op basis van kwalitatieve aspecten en er moet verantwoord om worden gegaan met belastinggeld (Ministerie van EZ, 2017). Grootschalige projecten worden hierdoor eerder gesubsidieerd, zoals grootschalige zonneparken. En aangezien ook andere vormen van duurzame energie (vooral wind en biomassa) efficiënter geproduceerd kunnen worden vallen projecten als grootschalige zonnedaken vaak af (RVO, 2017).

De projecten die wel voor de SDE-subsidie in aanmerking komen, hebben vaak grotere impacts op de leefomgeving, een achteruitgang van de ruimtelijke kwaliteit die vooral gemeenten waarnemen: *'landbouwgrond gaat verloren en het cultuurhistorisch landschap wordt aangetast'* (Gemeente Vlagtwedde, 2017).

In de postcoderoosregelingen krijgen leden van energiecoöperaties een belastingvoordeel op de energiebelasting. Aangezien deze leden woonachtig moeten zijn in/om de 'productiepostcode', inmiddels uitgebreid naar de gehele postcoderoos, ontstaat er clustering van energieproductie-installaties binnen de postcoderoos (Provincie Groningen, 2017). Als het low-impact installaties betreft, zoals grootschalige zonnedaken, is dit niet per se een probleem. Maar in veel gevallen beperken energiecoöperaties zich hier niet aan en worden ook zonneparken en (kleinere) windmolens gerealiseerd (Provincie Groningen, 2017), kortom installaties die wel grotere impacts hebben op de leefomgeving en in dit geval versterkt door de clustering.

De realisatie van grootschalige zonnedak gaat vaak gepaard met nieuwbouw of renovatie van het bedrijfspand (RVO, 2017). In deze gevallen dient er een omgevingsvergunning te worden aangevraagd bij de gemeente. Om grootschalige zonnedaken zo efficiënt mogelijk te laten produceren en daarmee eerder in aanmerking te laten komen voor de SDE-subsidie wordt gestreefd naar een optimale zonopbrengst. *'Hiervoor wil men het dak op het zuiden verlengen'* of *'het pand enigszins scheef plaatsen'* (RVO, 2017). Dit is vaak niet mogelijk in het bestemmingsplan of wordt afgekeurd door welstandscommissies. Volgens RVO (2017) is er ruimtelijke flexibiliteit nodig in bestemmingsplannen als de aanpassing een duurzaam doel dient.

5.5 Rol van de politiek en de korte-, lange termijn verhouding

De politiek heeft een grote rol, men keurt de regelingen goed, bepaalt de koers en beslist of er geld wordt vrijgemaakt. De politieke invloed verschilt per overheid. Zo legt het Ministerie van Economische Zaken verantwoording af aan de 2^e kamer en passen regelingen aan zodat deze aansluiten op de wensen van de kamer en de markt (Ministerie van EZ, 2017).

Ook bij de andere overheden is er een politieke invloed. Het maakt uit welke partijen er in de coalitie zitten, hoeveel aandacht en middelen beschikbaar zijn voor duurzaamheidsbeleid (Gemeente Vlagtwedde, 2017). De gemeente Stadskanaal (2017) voegt daaraan toe dat partijaffiliatie niet bepalend is: *'het is belangrijker dat er aandacht is voor het onderwerp, leeft het onderwerp in de raad?'*

Wat betreft politieke invloed is het continuïteitsvraagstuk een probleem. Duidelijkheid van beleid op lange termijn is erg belangrijk voor bedrijven om dergelijke projecten te realiseren, belangrijker nog dan de initiële stimulering (Gemeente Stadskanaal, 2017). Zo is het nog niet duidelijk of de SDE-regeling na 2018 blijft voortbestaan, dit hangt af van de huidige formatie (Ministerie van EZ, 2017). Gemeenten zijn afhankelijk van het landelijke beleid, vooral de financiële mogelijkheden die geboden worden vanuit het rijk zijn bepalend voor uitvoering van gemeentelijk beleid (Gemeente Vlagtwedde, 2017). Ook de Provincie Groningen heeft moeite de continuïteit te bewaren, maar erkent dat programma's vaak gelimiteerd zijn tot het einde van de collegeperiode. Maar eigenlijk wil men: *'beleid over collegeperioden heen projecten en telkens het estafettestokje overgeven, maar het blijft politiek, het ene college wil wat anders dan het vorige'* (Provincie Groningen, 2017).

Beleid kan worden vastgelegd in doelstellingen op lange termijn, bijvoorbeeld *'CO²-Neutraal zijn in 2050'*. Als er reeds een goed beleidsstuk ligt wordt deze eerder overgenomen door het nieuwe college (Gemeente Stadskanaal, 2017). Ook kan beleid worden vastgelegd in bestemmingsplannen, door ruimte te maken voor duurzame ontwikkelingen. Een stap verder is wettelijke verankering, zoals in het 'Deltaplan', wat het kabinet verplicht jaarlijks een X-bedrag beschikbaar te maken (Provincie Groningen, 2017). Tot slot geven internationale verdragen houvast: *'duurzame energie is sterk geagendeerd in Europa en vanuit de wereld'*. Wel werd hierbij de kanttekening gezet dat de uitvoer hiervan vaak vrijblijvend is. De Provincie Groningen (2017) pleit voor een stevige verankering op Rijksniveau dat doorwerkt op provinciaal- en gemeentelijk niveau.

6. Conclusies

In dit hoofdstuk zullen de resultaten worden teruggekoppeld aan de theorie en de onderzoeksvraag. Daarnaast wordt er gereflecteerd op het onderzoeksproces. Tot slot zullen aanbevelingen worden gedaan voor verder onderzoek en zullen beleidsverbeteringen worden uitgelicht.

6.1 Conclusie/Discussie

Overheden hebben verschillende rollen in het stimuleren van ondernemers voor realisatie van grootschalige zonnedaken. Deze rollen zijn complementair, wat belangrijk is dat overheden hierin goed samenwerken, ook met andere actoren als energiecoöperaties en netbeheerders de kansen onderkennen van grootschalige zonnedaken in een consensus-georiënteerd besluitvormingsproces (Ansell & Gash, 2008). Belangrijk is dat er binnen de bestaande regelingen gekeken moet worden naar de stimulering van grootschalige zonnedaken aangezien de alternatieven grotere (negatieve) impacts op de ruimtelijke kwaliteit hebben.

Om grootschalige zonnedaken effectief te stimuleren, dient de volgende rolverdeling (Figuur 2.) gecontinueerd te worden met een geïntensiverde samenwerking tussen het rijk en gemeenten.

Overheid/Instantie:	Rolverdeling:
Rijksoverheid	Kaders stellen (beleid), subsidiëren en evalueren
RVO	Verbinden actoren, uitvoeren, informeren overheden
Provincies	Inpassen beleid, ondersteuning, cofinanciering, promotie en R.O.
Gemeenten	Informeren, promotie, ruimtelijke ordening

Figuur 2: rolverdeling van overheden/instanties

Dit typeert een multi-level governance kader (Type 1 in de context van Hooghe & Marks, 2001) waarin overheden samenwerken en elkaar aanvullen. In tegenstelling tot het polycentrische systeem wat competitie tussen gemeenten veronderstelde (Homsy & Warner, 2015). Een multi-level governance structuur is beter, omdat gemeenten vaak niet de technische, fiscale en civiele capaciteiten hebben (Homsy & Warner, 2015).

De geschetste rolverdeling kan samengevat worden als een faciliterende overheid. Afgezet tegen het kader van Smedby & Quitzau (2016) is er sprake van 'governing-by-enabling'. In het kader van Bakker et al. (2012) ligt het tussen beide vormen van faciliterende overheden in: netwerkstructuratie aangevuld met aspecten uit het procesmanagement dekt de situatie het best.

Er zijn twee grote stimuleringsregelingen, 'remuneratieve pogingen' (Sharma & Ruud, 2003), die gelden voor grootschalige zonnedaken, de SDE-subsidie, naar voorbeeld van een biedproces en de postcoderoosregeling, naar voorbeeld van een terugleveringsvergoeding (Menanteau et al, 2003). Beide regelingen zijn vanwege de opzet niet ideaal voor stimulering van grootschalige zonnedaken. Ook heeft deze opzet negatieve ruimtelijke implicaties voor het landelijke gebied. Ook in het geval van nieuwbouw zijn bestemmingsplannen niet flexibel genoeg om grootschalige zonnedaken ruimtelijk te faciliteren, deze flexibiliteit is nodig om duurzaamheidsaspecten ruimte te geven (Cowel & Owens, 2006). Tot slot heeft de politiek te

veel invloed op het proces, er is een kader van wettelijke verankering nodig om de lange termijn reflectie van energiebeleid te waarborgen (Bruggink, 2006).

6.2 Reflectie

In de onderzoeksopzet is rekening gehouden met mogelijke discussiepunten. Hoewel deze realistisch gezien nooit perfect kan zijn, leert de onderzoekspraktijk dat dit ook het geval is.

Allereerst is het moeilijk om de focus op het specifieke onderwerp te bewaren in de interviews. Er is een neiging van zowel onderzoeker als respondent om terug te vallen op het algemenere duurzaamheidsbeleid. Door minimale sturing is dit voorkomen waarbij de objectiviteit van het onderzoek gewaarborgd bleef.

Het proces van interviewen blijft subjectief. Bij het uitlichten van vragen is het moeilijk om niet-suggestieve voorbeelden te geven. Ook de dataverwerking (coderen) blijft een subjectief proces. Alhoewel door middel van ATLAS.ti en het ordenen van resultaten dit zo objectief mogelijk gedaan is. Uiteindelijk blijft het de onderzoeker die de resultaten juist moet interpreteren.

Vaak werd er geen specifiek beleid gemaakt op grootschalige zonnedaken. Alleen bij RVO was meer bekend over specifieke situaties. Daarnaast hebben gemeenten geen praktijkervaring met energieprojecten: *'We zouden graag een dergelijk project of een energiecoöperatie ondersteunen maar die zijn er simpelweg nog niet in onze gemeente'* (Stadskanaal, 2017). Deze aspecten limiteerden de focus van het onderzoek, door middel van het duurzaamheidsbeleid is geprobeerd alsnog tot de kern te komen.

De rollen van de overheden zijn niet duidelijk verdeeld. Gemeenten zien hun rol bijvoorbeeld anders dan de provincies van hen verwacht. Er lijkt een neiging te zijn om meer en grotere rollen toe te schrijven aan de eigen organisatie ten opzichte van andere partijen.

6.3 Aanbevelingen

Hieronder volgen aanbevelingen voor verder onderzoek om een completer beeld te krijgen en beleidsaanbevelingen ter verbetering van de stimulering van grootschalige zonnedaken.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Er was een specifieke focus op de rolverdeling van overheden in de stimulering van grootschalige zonnedaken. Het zou goed zijn om het overheids perspectief uit te breiden met de perspectieven van (agrarische) ondernemers. Hierbinnen kan gekozen worden voor ondernemers die reeds grootschalige zonnedaken hebben gerealiseerd of voor ondernemers die ondanks hun dakcapaciteit nog geen grootschalig zonnedak hebben. Daarnaast kan er onderzoek worden gedaan naar derde partijen in de stimulering van grootschalige zonnedaken, zoals netbeheerders, energiecoöperaties en leasemaatschappijen die zonnepanelen aanbieden.

Beleidsaanbevelingen

De samenwerking tussen de gemeenten en het rijk dient geïntensiveerd te worden. De rijksoverheid staat te ver af van de gemeenten aangaande de inpassing van grootschalige zonnedaken en energieprojecten in het algemeen. Door betere terugkoppeling kunnen regelingen verbeterd worden gericht op ruimtelijke kwaliteit van het landelijke gebied.

Netbeheerders worden met de huidige decentralisatie van het energienetwerk steeds belangrijker. Maar worden momenteel pas laat betrokken in het inpassingsproces van energieprojecten. Om het energienetwerk zo efficiënt mogelijk te benutten is een centralere rol voor de netbeheerders onoverkomelijk.

Er is weinig aandacht voor de ruimtelijke implicaties van de SDE- en postcoderoosregeling. Door de opzet van deze regelingen worden grootschalige zonneparken bevoordeeld en wordt energieproductie geclusterd wat onvoordelig is voor de kwaliteit van het landschap. De inrichting van deze regelingen moet worden heroverwogen om de ruimtelijke kwaliteit van het landelijke gebied te waarborgen.

De politiek heeft een grote invloed op het energie- en duurzaamheidsbeleid, elke vier jaar volgen beleidsaanpassingen waardoor de continuïteit voor de lange termijn niet gewaarborgd is. Er moet kritisch worden gekeken naar wettelijke verankering van energiebeleid om de doelstellingen van 2050 te behalen.

7. Literatuurlijst [A-Z]

- Aarts, N., & During, R. (2006). *Zelforganisatie en ruimtegebruik. Van open netwerken en gesloten gemeenschappen* (No. 06.2. 129). Innovatie Netwerk Groene Ruimte en Agrocluster.
- Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of public administration research and theory*, 18(4), 543-571.
- Bakker, J., Denters, B., Oude Vrielink, M., & Klok, P. J. (2012). Citizens' initiatives: How local governments fill their facilitative role. *Local government studies*, 38(4), 395-414.
- Bennett, A. (2004). Case study methods: Design, use, and comparative advantages. *Models, numbers, and cases: Methods for studying international relations*, 19-55.
- Blom, M., & Goosen, H. (2010). *Klimaatverandering: kansen voor de Landbouw* (No. 345). Plant Research International.
- Bruggink, J. J. C. (2006). *Op weg naar de duurzame energievoorziening: De toekomst van het transitiebeleid voor energie en milieu*. Vrije Universiteit.
- CBS (2016) Verbruik hernieuwbare energie toegenomen naar 5,8% [Online], Available at: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/21/verbruik-hernieuwbare-energie-toegenomen-naar-5-8-> [18-04-2017]
- Clifford, N., Cope, M., Gillespie, T., & French, S. (Eds.). (2016). *Key methods in geography*. Sage.
- Consumentenbond (2017). Hoeveel zonnepanelen heb ik nodig? [Online], Available at: <https://www.consumentenbond.nl/zonnepanelen/hoeveel-zonnepanelen> [01-06-2017]
- Cowell, R., & Owens, S. (2006). Governing space: planning reform and the politics of sustainability. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 24(3), 403-421.
- Del Carmen Torres-Sibille, A., Cloquell-Ballester, V. A., Cloquell-Ballester, V. A., & Ramírez, M. Á. A. (2009). Aesthetic impact assessment of solar power plants: An objective and a subjective approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13(5), 986-999.
- Di Leo, S., & Salvia, M. (2017). Local strategies and action plans towards resource efficiency in South East Europe. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 286-305.
- Elsevier (2017) Extra bewindslieden in nieuw kabinet [Online], Available at: <http://www.elsevier.nl/nederland/achtergrond/2017/05/extra-bewindslieden-in-volgend-kabinet-501079/> [13-05-2017]
- Emerson, K., Nabatchi, T., & Balogh, S. (2012). An integrative framework for collaborative governance. *Journal of public administration research and theory*, 22(1), 1-29.
- Europese Commissie (2017) Renewables: Europe on track to reach its 20% target by 2020 [Online], Available at: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-163_en.htm [17-04-2017]
- Faiers, A., & Neame, C. (2006). Consumer attitudes towards domestic solar power systems. *Energy Policy*, 34(14), 1797-1806.

- Hier-Opgewekt (2015) De regeling: locatie-aspecten [Online], Available at: <https://www.hieropgewekt.nl/kennisdossiers/regeling-locatie-aspecten> [19-04-2017]
- Homsy, G. C. (2016). Powering sustainability: Municipal utilities and local government policymaking. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(6), 1076-1094.
- Homsy, G. C., & Warner, M. E. (2015). Cities and sustainability: Polycentric action and multilevel governance. *Urban Affairs Review*, 51(1), 46-73.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2001). *Multi-level governance and European integration*. Rowman & Littlefield.
- Knoppers, R. (2002). Hoe platter hoe beter. Onderzoek TNO Bouw en NOVEM-opstelling zonnepanelen. *Duurzame Energie, Juni*, 3, 20.
- Margolis, R., & Zuboy, J. (2006). Nontechnical barriers to solar energy use: review of recent literature.
- Menanteau, P., Finon, D., & Lamy, M. L. (2003). Prices versus quantities: choosing policies for promoting the development of renewable energy. *Energy policy*, 31(8), 799-812.
- Ministerie van Economische Zaken (2016) Energieagenda: Naar een CO²-arme energievoorziening [Online], Available at: [file:///C:/Users/User/Downloads/Energieagenda-2016%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Energieagenda-2016%20(1).pdf) [17-04-2017]
- Newig, J., & Fritsch, O. (2009). Environmental governance: participatory, multi-level—and effective?. *Environmental policy and governance*, 19(3), 197-214.
- Rabionet, S. E. (2011). How I learned to design and conduct semi-structured interviews: An ongoing and continuous journey. *The Qualitative Report*, 16(2), 563.
- Rijksoverheid (2017) Rijksoverheid stimuleert duurzame energie [Online], Available at: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/inhoud/meer-duurzame-energie-in-de-toekomst> [17-04-2017]
- Rose, G. (1997). Situating knowledges: positionality, reflexivities and other tactics. *Progress in human geography*, 21(3), 305-320.
- RVO (2017a) Stimulering duurzame energieproductie (SDE+) [Online], Available at: <http://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/stimulering-duurzame-energieproductie-sde> [12-05-2017]
- RVO (2017b) Zon SDE+ 2017 [Online], Available at: <http://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/sde/zon> [12-05-2017]
- RVO (2017d) SDE+ voorjaar 2017: Zo vraagt u subsidie aan voor de productie van duurzame energie [Online], Available at: <http://www.rvo.nl/sites/default/files/2017/02/Brochure%20SDE%20voorjaar%202017.pdf> [18-04-2017]

RVO (2017e) Maatregelen voor collectieven [Online], Available at: <http://www.rvo.nl/onderwerpen/duurzaam-ondernemen/duurzame-energie-opwekken/duurzame-energie/saldering-en-zelflevering/collectieven> [19-04-2017]

Sharma, S., & Ruud, A. (2003). On the path to sustainability: integrating social dimensions into the research and practice of environmental management. *Business Strategy and the Environment*, 12(4), 205-214.

Smedby, N., & Quitzau, M. B. (2016). Municipal Governance and Sustainability: The Role of Local Governments in Promoting Transitions. *Environmental Policy and Governance*, 26(5), 323-336.

SNN (2017) Proeftuin voor het Europese energiesysteem van de toekomst [Online], Available at: <http://www.snn.eu/upload/documenten/agenda/snn-ene00765-brochure-switch-a4-nl.pdf> [05-06-2017]

Turner, B. L., & Robbins, P. (2008). Land-change science and political ecology: Similarities, differences, and implications for sustainability science. *Annual review of environment and resources*, 33, 295-316.

Turner, D. W. (2010). Qualitative interview design: A practical guide for novice investigators. *The qualitative report*, 15(3), 754.

Turney, D., & Fthenakis, V. (2011). Environmental impacts from the installation and operation of large-scale solar power plants. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(6), 3261-3270.

Turrin, M., Von Buelow, P., Stouffs, R., & Kilian, A. (2010). Performance-oriented design of large passive solar roofs. In *Future Cities: ECAADE 2010: Proceedings of the 28th Conference on Education in Computer Aided Architectural Design in Europe, September 15-18, 2010, Zurich, Switzerland, ETH Zurich* (p. 321). vdf Hochschulverlag AG.

Zonnepanelen.net (2017) Zonnepanelen plat dak, 10 nuttige tips [Online], Available at: <https://www.zonnepanelen.net/zonnepanelen-plat-dak/> [18-04-2017]

Interviews [A-Z]

Gemeente Stadskanaal (2017) Interview Gemeente Stadskanaal 10 Mei 2017 [Interview], Transcript te verkrijgen via auteur [10-05-2017]

Gemeente Vlagtwedde (2017) Interview Gemeente Vlagtwedde 03 April 2017 [Interview], Transcript te verkrijgen via auteur [03-04-2017]

Ministerie van Economische Zaken (2017) Interview Ministerie van Economische Zaken 19 April 2017 [Interview], Transcript te verkrijgen via auteur [19-04-2017]

Provincie Groningen (2017) Interview Provincie Groningen 12 April 2017 [Interview], Transcript te verkrijgen via auteur [12-04-2017]

RVO (2017) Interview Rijksdienst voor Ondernemen Zwolle 18 April 2017 [Interview], Transcript te verkrijgen via auteur [18-04-2017]

8. Bijlagen

8.1 Interview Guide

Inleiding

Toestemming vragen voor opname + toelichting redenen opname.

Uitleggen rechten van de participant (Informed Consent).

Toelichting van onderwerp door interviewer.

Onduidelijkheden wegnemen bij participant.

Inhoudelijk deel

Naast deze opzet is er ruimte voor discussie rond aspecten die naar voren komen tijdens het interview.

Kunt u allereerst kort vertellen wie u bent en wat uw rol is bij de [betreffende overheid]?

Zojuist heb ik een toelichting gegeven over de schaal van zonnedaken die centraal staat in mijn onderzoek. Ziet de [betreffende overheid] de potentie van deze schaal?

- Zo ja, wat wordt er reeds mee gedaan?
- Zo nee, ziet u de potentie van deze schaal?
  - o Zo nee, waarom niet?

Welke rol is voor uw [betreffende overheid] weggelegd in het faciliteren van deze schaal van duurzame energievoorziening?

- Promotie?
- Identificatie?
- Financiering?
- Ondersteuning?
- Implementatie?

Waarom liggen de betreffende rollen bij de [betreffende overheid] en niet bij de andere overheden?

- Waarom is [betreffende overheid] geschikter voor het invullen van deze rol?

Welke rollen ziet u voor de andere overheden?

- Hoe verhouden die zich tot de rol van uw overheid?

Naast de overheden spelen ook de ondernemers zelf een grote rol in dit kader, welke rol is voor hun weggelegd?

- Hoe belangrijk is die rol in verhouding tot die van uw overheid?
- Hoe verloopt de samenwerking tussen ondernemer en overheid?

We hebben het zojuist gehad over de verschillende rollen van de verschillende overheden. Hoe verloopt de samenwerking tussen de overheden in het algemeen?

- Hoe belangrijk zijn de verschillende rollen in deze samenwerking?
- Overlappen/conflicteren de rollen en wat is het gevolg daarvan?

Zou u de samenwerking als gebrekkig omschrijven?

- Zo ja, hoe uit deze zich?
- Zo nee, zijn er toch nog verbeterpunten?
  - o Welke?

Moet de door U geschetste rolverdeling veranderen om het proces te verbeteren/versnellen?

- Zo ja, wat zou een geschiktere rolverdeling zijn
  - o Welke voordelen heeft deze herschikking?
- Zo nee, waarom niet?

Waar moeten ondernemers aan voldoen om in aanmerking te komen voor bepaalde subsidies/regelingen om de zonnedaken te verwezenlijken?

- Regelgeving, vergunningen?
- Procedures, bureaucratie?
- Subsidies, leningen?

Hoe verlopen deze procedures over het algemeen?

- Hoeveel tijd neemt dit in beslag?
  - o Haken er ondernemers af?

Zijn er bepaalde regels waar men op stuk loopt?

- Welke regels?
  - o Oplossingen?

Is er voldoende subsidie aanwezig voor het verwezenlijken van dergelijke initiatieven?

- Zo ja, wordt er genoeg gedaan om de subsidie te promoten?
- Zo nee, zijn er mogelijkheden om alsnog geld vrij te maken?

Zijn er voldoende financiële middelen aanwezig voor actieve promotie/identificatie/ondersteuning?

- Is er genoeg mankracht op de afdeling?

In hoeverre speelt het politieke krachtenveld binnen de [betreffende overheid] nog een rol?

- En de landelijke politieke tendens?
- Hoe hou je continuïteit in beleid?

Kunt u tot slot, als samenvatting en met de kennis van het interview, nog eens verduidelijken wat de rol van de [betreffende overheid] is?

- Waar begint uw rol en waar houdt die op?
- Wat kan er beter?
- Wat moet veranderen?
- En wat functioneert reeds goed?

Afsluiting

Heeft u tot slot nog iets toe te voegen?

Wilt u nog iets terugnemen?

Bent u tevreden met hoe het interview verlopen is?

Wilt u op de hoogte worden gehouden van de resultaten?

8.2 Codebook

Code:	Subcode:	Beschrijving (evt. vertaald):	Bron:
Multilevel Governance		'Het rijk, de provincie en lokale actoren coördineren in een netwerk dat respect heeft voor lokale kennis en diversiteit maar algemene doelen stelt en standaarden waarmee alle partijen vooruit kunnen'	Homsy & Warner, 2015
	Type 1: Multilevel Governance	'Governance systeem waarin bevoegden heden gedeeld worden door enkele overheidspartijen op verschillende niveaus'	Hooghe & Marks (2001)
	Type 2: Multilevel Governance	'Governance systeem waarin de lagen en bevoegdheden niet vast staan maar flexibel zijn. Actoren opereren op verschillende (territoriale) schalen en hebben verschillende bevoegdheden	Hooghe & Marks (2001)
Local Governance		'Lokale partijen die samenwerken om veranderingen in gang te zetten'.	Smedby & Quitzau (2016)
	Governing-by-provision	'Het beschikbaar stellen van services en voorzieningen'.	Smedby & Quitzau (2016)
	Governing-by-authority	'Het stimuleren van verandering door middel van sancties en dreiging door het zetten van condities en regels'	Smedby & Quitzau (2016)
	Governing-by-enabling	Gebruik maken van diverse strategieën door te overtuigen en onderhandelen, het geven van financiële stimulansen en facilitatie en informatievoorziening.	Smedby & Quitzau (2016)
Collaborative Governance	Crucial Actors ↓	'Brengt publieke en private stakeholders samen in collectieve fora met andere publiek organisaties om bezig te gaan met consensus-georiënteerde beleidsplannen'.	Ansell & Gash (2008)
	Face-to-face dialogue	'Bouwt voort op face-to-face dialoog tussen alle stakeholders, direct contact is nodig om kansen te identificeren en uit te buiten'.	Ansell & Gash (2008)

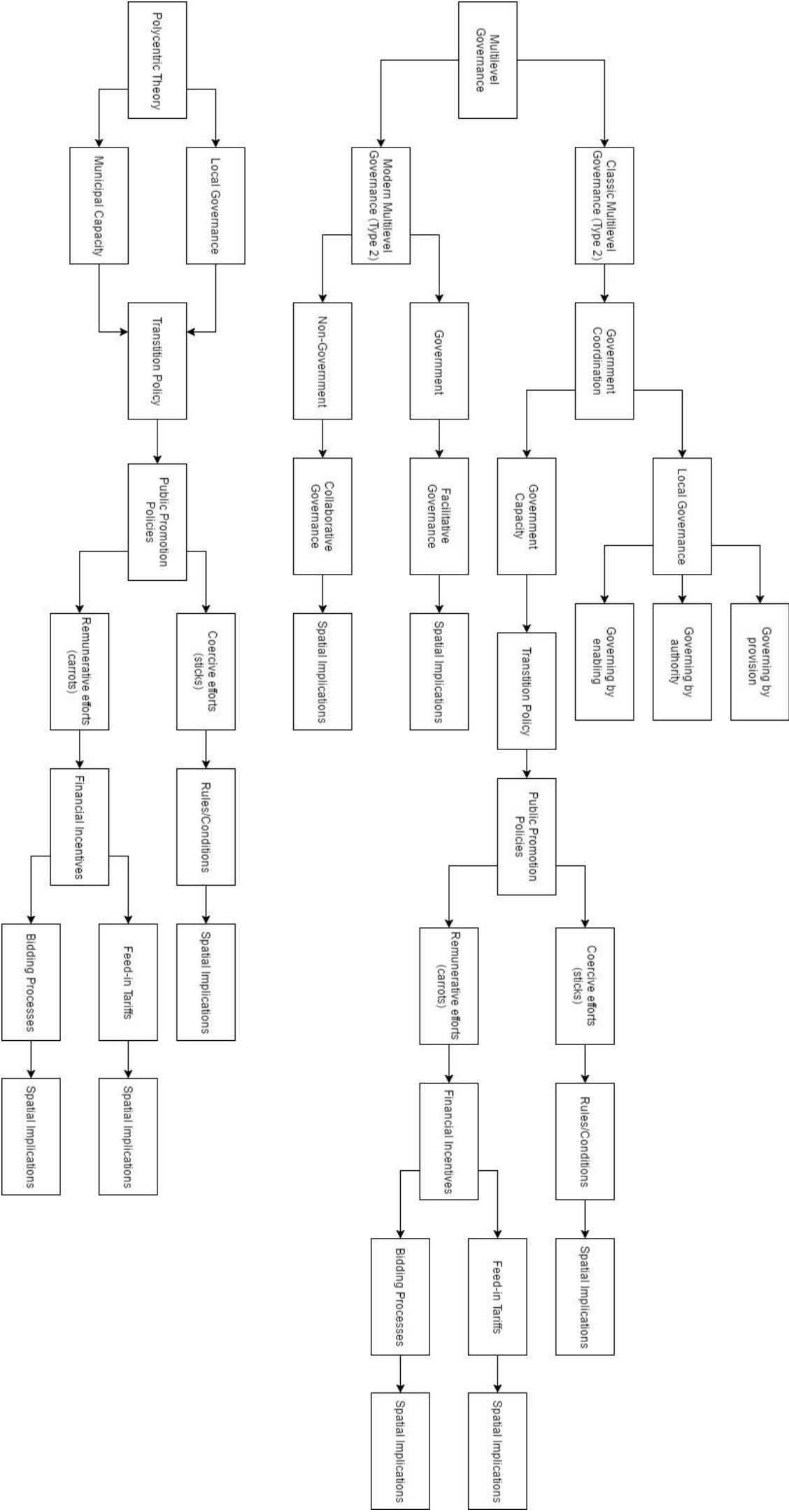
	Trust building	‘Proces om vertrouwen te kweken tussen de verschillende stakeholders die tegenover elkaar kunnen staan. Vertrouwen is een belangrijk startpunt in de onderhandelingen’.	Ansell & Gash (2008)
	Shared understanding	‘Een gezamenlijk begrip van missie, problemen en waarden moeten snel duidelijk zijn zodat op dezelfde missie zit en doelen niet uiteenlopen’.	Ansell & Gash (2008)
	Process Commitment	‘Gezamenlijke erkenning van “interdependance”, gezamenlijk eigendomsbelang van het proces met openheid om wederzijdse winsten te onderzoeken en kansen te pakken’	Ansell & Gash (2008)
Government Coordination		‘Het door de overheid coördineren van het proces door te werken met alle stakeholders’	Pires & Fidelis (2014)
	Sectoral coordination	‘Sterke horizontale coördinatie en integratie van activiteiten en beleid binnen lokale overheden en haar afdelingen’	Pires & Fidelis (2014)
	Regional coordination	‘Sterke verticale coördinatie en integratie van projecten en duurzaamheidsbeleid in samenwerking met andere (regionale) overheden’.	Pires & Fidelis (2014)
Municipal capacity		‘Capaciteit van de lokale overheid om beleid uit te voeren op een bepaald beleidsveld’	Homsy (2016)
	Technical capacity	‘Het vermogen om beleid te maken op basis van informatie van adviseurs en experts van buitenaf van de centrale overheid’	Homsy (2016), Homsy & Warner (2015)
	Civic capacity	‘Een manier dat lokale overheden hun kennis kunnen aanvullen of beleid kunnen uitvoeren door middel van de expertise van burgers’.	Homsy & Warner (2015)
	Fiscal capacity	‘Het vermogen om beleid vast te leggen en uit te voeren met voldoende financiële capaciteiten’	Homsy (2016), Homsy & Warner (2015)

Facilitative Governance		‘Een netwerk aan actoren die proberen de burgers te bewegen tot collectieve actie’.	Bakker et al. (2012)
	Network Structuration	‘Regels als conditionering om structuur te bieden in de vorm van toegang tot de verschillende actoren en rechten’	Bakker et al. (2012)
	Process Management	‘Activiteiten om de actoren te bereiden, informeren en gezamenlijk kijken naar oplossingen om de collectieve doelen te behalen’	Bakker et al. (2012)
Polycentric Theory		‘Lokale overheden bieden onafhankelijk van elkaar en andere overheden publieke services aan en nemen initiatieven om het milieu te beschermen’	Homsy & Warner (2015)
Close Connection		‘Het in nauwe verbinding staan met alle partijen zorgt voor een sneller leerproces en meer vooruitgang’	Homsy (2016)
Financial Incentives Schemes		‘Regelingen die actief promoten en ondersteunen van projecten rondom duurzame energie.’	Menanteau et al. (2003)
	Feed-in tariffs	‘Een subsidie voor de producenten van duurzame energie waardoor ze gemotiveerd worden om zo veel mogelijk te produceren.’	Menanteau et al. (2003)
	Bidding processes	‘Veilingproces waarin de overheid een bedrag beschikbaar stelt en projecten kunnen bieden op (een deel van) dit bedrag voor een zo laag mogelijk prijs per opbrengst aan duurzame energie.’	Menanteau et al. (2003)
Spatial Implications		‘De relatie tussen bestemmingsplannen, ruimtelijke planning en milieu dimensies zijn belangrijk voor duurzaamheidsbeleid, wat ruimtelijke implicaties heeft in de leefomgeving’	Cowell & Owens (2006)
	(Impact on) Cultural historical landscape	‘Duurzaamheidsbeleid en de inrichting daarvan kan (negatieve) impacts hebben op het cultuurhistorische landschap.’	Turner & Robbins (2008)

	Spatial Quality	'Het bewaken van de kwaliteit van ruimte doemt levensgroot op, nu we van institutionele planning overgaan naar burgerinitiatieven'	Aarts & During (2006)
Transition Policy		'Beleid dat de maakbaarheid van de duurzame energievoorziening vergroot door technologische innovaties tot stand te brengen en die de komende energietransitie in duurzame banen gaan leiden.'	Bruggink (2006)
	Short term direction	'Het op korte termijn in werking stellen van beleid om doelstellingen te behalen en tot een succes te brengen'	Bruggink (2006)
	Long term reflection	'Met een strategische manier omgaan met de grote ontwikkelingen in de energiemarkt en het internationale klimaatbeleid. En deze veranderingen op een creatieve manier aan elkaar koppelen en het verankeren van internationaal klimaatbeleid in het transitiebeleid.'	Bruggink (2006)
Public Policy Promotion		'Promoten van publiek beleid met als doel het beleid onder de aandacht te brengen en succesvol te laten zijn.'	Sharma & Ruud (2003)
	Coercive efforts (stick)	'Pogingen om publiek beleid in duurzaamheidsactiviteiten te promoten door middel van dwangmiddelen.'	Sharma & Ruud (2003)
	Remunerative efforts (Carrot)	'Pogingen om publiek beleid in duurzaamheidsactiviteiten te promoten door middel van beloningen.'	Sharma & Ruud (2003)

8.3 Codetree

8.4 Overzicht geïnterviewden

Wie:	Organisatie:	Datum:	Tijd:	Duur:
Anna Doolaard	Gemeente Vlagtwedde	03 April 2017	16:00	38 min.
Ronald van Paassen	Provincie Groningen	12 April 2017	13:00	52 min.
Martijn van Son	Provincie Groningen	12 April 2017	13:00	52 min.
Jorn ten Have	Rijksdienst voor Ondernemen	18 April 2017	09:45	73 min.
Robbert van Otterloo	Rijksdienst voor Ondernemen	18 April 2017	09:45	73 min.
Wido van Heemstra	Rijksdienst voor Ondernemen	18 April 2017	09:45	73 min.
Cynthia Peerenboom	Ministerie van Economische Zaken	19 April 2017	14:30	43 min.
Rosemarie Vis	Ministerie van Economische Zaken	19 April 2017	14:30	43 min.
Hindrik Wester	Gemeente Stadskanaal	10 Mei 2017	10:00	39 min.
Gerrie Koops	Gemeente Stadskanaal	10 Mei 2017	10:00	39 min.

8.5 Informed consent procedure

Belangrijk is dat de participanten zich bewust zijn van zijn hun deelname en wat deze inhoudt. Daarom is het belangrijk dat zij echt goed begrip hebben hiervan en niet vanuit gewoonte, door half te lezen, een handtekening op een vel papier zetten. Mede hierom, en het feit dat ik de interviews informeel, vlot in een goede sfeer wou laten verlopen heb ik bewust niet voor een formulier gekozen maar voor een korte, bondige en mondelinge toelichting en bevestiging voor aanvang van het interview.

Deze toelichting had de volgende strekking:

Allereerst wil ik u toestemming vragen om dit interview op te kunnen nemen, hierdoor kan ik het interview later in alle rust transcriberen en daarmee beter interpreteren. Ook kan ik mij beter focussen op uw antwoorden in plaats van het noteren van uw antwoorden. Gaat u hiermee Akkoord?

→ Duidelijk maken dat bij deze de opname gestart is.

Als participant heeft u een aantal rechten, u mag te allen tijde stoppen met het interview of deze pauzeren, ook hoeft u geen reden op te geven waarom u deze beslissing neemt. Als u tijdens het interview, of achteraf, spijt heeft van bepaalde dingen die u gezegd heeft dan mag u deze terugnemen, u mag zelfs het gehele interview intrekken. In beide gevallen zal ik (het gedeelte van) de data verwijderen en deze zal niet verder mee worden genomen in het onderzoek.

Het onderzoek betreft een bachelor project en zal intern binnen de universiteit worden afgehandeld. Naast mij krijgen alleen mijn begeleider, één van mijn medestudenten (een reviewer) en een 2e lezer het te zien, het onderzoek zal niet naar buiten worden gepubliceerd of gecommuniceerd zonder uw expliciete toestemming.

→ Bent u zich bewust van uw rechten, en gaat u hiermee akkoord?

Voordat we beginnen aan het inhoudelijke gedeelte zou ik u willen vragen of er nog onduidelijkheden zijn, dan zal ik deze graag uit de weg nemen.

→ Start inhoudelijke gedeelte van het interview.

Het inhoudelijke gedeelte van het interview is nu afgerond. Bent u tevreden met hoe het interview verlopen is? Wilt u nog iets terugnemen? U kunt altijd nog contact opnemen als u nog iets te binnen schiet of als u alsnog een bepaald deel of het gehele interview wil intrekken.

→ Nogmaals bevestiging van informed consent.